

MOKĖJIMO SISTEMA LITAS: DABARTIS IR PERSPEKTYVA

Egidijus Bikas

Lektorius
Vilniaus universiteto
Finansų katedra
Tel. (8 5) 236 61 42
El. paštas: egidijusvu@yahoo.com.

Lina Novickytė

Magistrė
Vilniaus universiteto
Finansų katedra
Tel. (370 687) 9 90 55
El. paštas: linanovickyte@yahoo.com

Pastaruosius kelis dešimtmečius pastebima finansų rinkų plėtra. Šią plėtrą labiausiai lėmė technologijų raida, finansų rinkų reglamentavimo panaikinimas ir naujų finansinių instrumentų atsiradimas. Finansų rinkų plėtra lemia mokėjimo sandorių tarp šalių ir šalies viduje skaičiaus didėjimą. Todėl reikėtų pamąstyti apie mokėjimo sistemas, jų veiklos efektyvumą lemiančius veiksnius, nes šiandienos finansų pasaulis yra neįsivaizduojamas be efektyviai ir sklandžiai veikiančios mokėjimo sistemos.

Straipsnio tikslas – išanalizuoti mokėjimo sistemos LITAS svarbą tarpbankiniams atsiskaitymams ir numatyti veiklos tobulinimo kryptis. Naudoti metodai: statistinė analizė ir apibendrinimai, SSGG ir lyginamoji analizė.

Pagrindiniai žodžiai: mokėjimo sistemos, mokėjimo sistema LITAS, bankininkystės sektorius.

Įvadas

Mokėjimo sistemų formavimosi istorinė raida pasižymėjo įvairiais nuosmukiais ir pakilimais. Kintant pinigų apibrėžimui, pradėjo plisti įvairūs atsiskaitymų būdai. Plėtrą lėmė technologijų raida, finansų rinkų reglamentavimo panaikinimas ir naujų finansinių instrumentų atsiradimas. Siekiant apsaugoti vartotojus nuo galimų krizių, reikėjo sukurti saugią ir efektyvią mokėjimo sistemą, kuri patikimai padėtų vykdomiems atsiskaitymams. Plėtojant tarpbankinius atsiskaitymus didelę įtaką turėjo 1930 m. gegužės 17 d. Tarptautinių atsiskaitymų banko įkūrimas. Nemažą indėlį, sprendžiant atsiskaitymų sistemas

problemas, turėjo 1930 m. Ženevos konferencija ir 1990 m. Tarptautinių atsiskaitymų banke įkurtas Mokėjimo ir atsiskaitymų sistemų komitetas, kuris skatina efektyvią mokėjimo ir atsiskaitymų sistemų veiklą bendradarbiaudamas su kitomis tarptautinėmis institucijomis bei šalių centriniais bankais prisidedamas prie finansų rinkų infrastruktūros stiprinimo.

Didelių mokėjimo sistemų priežiūros pagrindus padėjo Tarptautinių atsiskaitymų banko sudaryta centrinių bankų darbo grupė G-10, kuri 1990 m. paskelbė vadinajamą *Lamfaluso ataskaitą* dėl tarpbankinių suminių mokėjimo sistemų. Komitetas yra parengęs *Sistemiškai svarbių mokėjimo sistemų pagrindinius principus*, kurių

tikslas – įvertinti mokėjimo sistemą ir nustatyti jos atitiktį minėtiems principams. Svarbiausias ir pagrindinis minėtuose dokumentuose numatytas mokėjimo sistemų priežiūros uždavinys yra palaikyti sisteminių stabilumą kartu užtikrinant pinigų politikos integralumą ir gerą funkcionavimą.

Tarptautinės finansų rinkos pokyčiai, stipri konkurencija ir noras patenkinti vartotojų poreikius skatina mokėjimo sistemų pertvarką ir veiksmingus sistemų priežiūros politikos formavimą. Lietuvos bankininkystės sektorių taip pat susiduria su reformos problema, nes reikia spręsti klausimus, susijusius su mokėjimo sistemos pokyčiais ir pritaikymu siekiant integruotis į Europos Sąjungoje veikiančią mokėjimo sistemą TARGET. Veiksmingas mokėjimo sistemų funkcionavimas skatina ekonomikos integraciją, tačiau plečiantis atsiskaitymams ir didėjant mokėjimo sistemų poreikiui atsirado padidėjusios rizikos pavojus, taigi iškilo būtinybė stiprinti mokėjimo sistemų saugumą ir skatinti realaus laiko sistemų naudojimą.

Tačiau Lietuvoje mokėjimų sistemos yra mažai nagrinėta tema. Pasigendama informacijos apie mokėjimo sistemų veiklą, jų įtaką tarpbankiniams atsiskaitymams, pasireiškiančios mokėjimo sistemoje rizikos veiksmingą valdymą ir sistemos poveikį saugiams atsiskaitymams vykdyti. Todėl šis straipsnis – tai vienas iš pirmųjų bandymų iškelti mokėjimo sistemos LITAS problemas, numatyti jų sprendimo būdus.

Straipsnio tikslas – išanalizuoti mokėjimo sistemos LITAS vaidmenį tarpbankiniuose atsiskaitymuose ir numatyti veiklos tobulinimo kryptis.

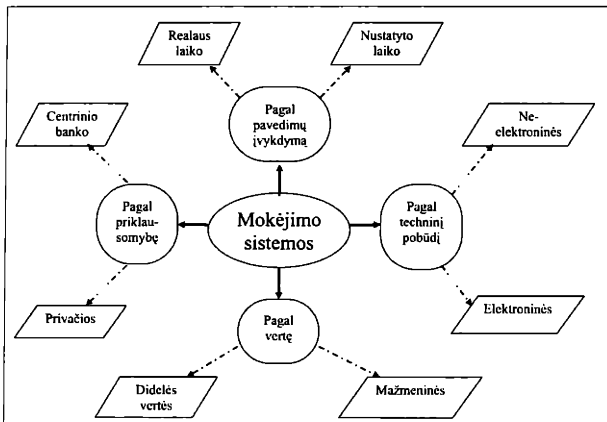
Siekiant įgyvendinti iškeltą tikslą, keiliami tokie uždaviniai: atlikti Lietuvoje

veikiančių mokėjimo sistemų analizę, nustatyti pagrindinius mokėjimo sistemų bruožus ir skirtumus, sąveiką, išanalizuoti tarpbankinės mokėjimo sistemos LITAS kelių pastarųjų metų veiklos rodiklius, atlikti sistemos LITAS SSGG analizę, kuri parodys strateginius sistemos veiklos uždavinius.

Šiame straipsnyje nagrinėjama tema galėtų padėti atsakyti į kylančius sistemos galimybių ir plėtros klausimus, nes kiekvienas sistemos dalyvis ir vartotojas yra suinteresuoti gauti kuo išsamesnę informaciją apie mokėjimo sistemų veiklą, siekdamas pasirinkti saugų ir patikimą būdą atsiskaitymams atlikti. Veiksminga mokėjimo sistemos veikla padeda plėtoti ūkio subjektų, ypač tų, kurie naudojami tokių sistemų paslaugomis savo atsiskaitymams įvykdyti, verslo ryšius. Norint užtikrinti lėšų pervedimą laiku, būtina veiksminga mokėjimo sistema, kuri padėtų užtikrinti ir garantuotų saugų lėšų judėjimą tarp ūkio dalyvių.

1. Mokėjimo sistemos ir jų bruožai

Ekonomikos literatūroje mokėjimo sistemos sąvoka traktuojama įvairiai. Mokėjimo sistemos suprantamos kaip susitarimas tarp pardavėjo ir pirkėjo vykdamas sandorį, kurio metu perkeliama vertė, o tai palengvina prekių ir paslaugų mainus ūkyje (D. B. Humphrey, 1995), arba kaip „trijų ar daugiau sistemos dalyvių (neskaitant atsiskaitymų tarpininko, pagrindinės sutarties šalies arba kliringo namų) susitarimu veikianti sistema, turinti bendras taisykles ir standartizuotą procedūrą mokėjimo nurodymams tarp sistemos dalyvių (Valstybės žinios, 2003)“, arba – lėšų pervedimo

1 pav. Mokėjimo sistemų požymiai

sistema, turinti formalią standartizuotą struktūrą ir bendrąsias mokėjimo operacijų tvarkymo, užskaitos ir / arba atlikimo taisykles (Europos Parlamento ir Tarybos direktyva, 2005). Galima teigti, kad mokėjimo sistemos yra metodas, naudojamas atsikaitymui arba kliringui atlikti. Jos reikalingos norint užtikrinti lėšų judėjimą pagal komercinių ir finansinių sandorių reikalavimus.

Autorių nuomone, visas mokėjimo sistemas galima sujungti į bendrą sistemą išskiriant pagrindinius požymius (1 pav.).

Sistema gali būti ir paprastas pinigų mokėjimas (grynais pinigais, čekiais), ir sudėtingi lėšų pervedimai tarptautiniais elektroniniais tinklais. Neelektroninėms mokėjimo sistemoms reikia fizinių lėšų arba naudoti finansines priemones, o elektroninės mokėjimo sistemos nenaudoja materialaus turto, apmokėjimams vykdyti naudoja sąskaitų koregavimą. Tačiau elektroninės sistemos naudojimo fiksuoti

kaštai yra didesni, ir gali būti nenaudinga esant mažoms sumoms, o neelektroninės sistemos lėtesnis veikimas leidžia išnaudoti pinigus kelyje – laiko skirtumus (pavyzdžiui, tarp čekio išrašymo ir realaus pinigų pervedimo) (Kancerevyčius G., 2004). Dabar paplitusios mokėjimo sistemos, kurios leidžia realaus laiko bendrąjį apmokėjimą. Tokios sistemos dažniausiai priklauso centriniams bankams, nes centrinio banko ištekliai leidžia atlikti nedelsiamą neatšaukiamą apmokėjimą. Pavedimai įvykdomi koreguojant komercinių bankų atsargų sąskaitas centriniam banke. Viena vertus, realaus laiko bendrojo apmokėjimo atveju mokėjimo sistemos administratorius patiria atsiskaitymo riziką, nes jis nežino, ar sumokėjus pinigus antroji šalis taip pat turės pakankamai lėšų sąskaitoje apmokėti savo dalį, nes mokėjimas yra daromas iš karto gavus pavedimą ir yra neatšaukiamas. Pasireiškus šiai rizikai gali sutrikti mokėjimo sistema. Kita vertus, jei centrinis bankas,

siekdamas sumažinti atsiskaitymų riziką, vers bankus laikyti didelį laisvų lėšų kiekį atsargų sąskaitoje, tokia mokėjimo sistema taps labai brangi jos dalyviams.

Didelės vertės mokėjimo sistemos dažniausiai naudojamos tarpbankiniams mokėjimo sandoriams atlikti:

- ✓ tarpbankines pinigų rinkos operacijas;
- ✓ vertybinių popierių prekybos operacijas;
- ✓ užsienio valiutų prekybos operacijas;
- ✓ klientų sandoriams atlikti.

Didelės vertės mokėjimo sistemos atlieka nedaug mokėjimų. Pagrindinis šių sistemų tikslas – užtikrinti tinkamą finansų sistemos funkcionavimą, nes sistemos nesėkmė galėtų sukelti finansų sistemos žlugimą ar šokus tiek vietos, tiek tarptautinėje rinkose. Todėl tokių sistemų veikla euro zonoje yra priskiriama prie sistemiskai svarbių didelės vertės mokėjimo sistemų. Šių sistemų priskyrimas prie sistemiskai svarbių sistemų susijęs su tokių sistemų patiriama sistemine rizika, kuri gali būti apibrėžta kaip tikimybė, kad bent vieno iš sistemos dalyvių neįvykdyti įsipareigojimai arba pačios sistemos sutrikimai lems, jog ir kiti sistemos dalyviai negalės įvykdyti savo įsipareigojimų. Mažmeninės mokėjimo sistemos dažniausiai atlieka mokėjimus, kurie yra nurodyti banko klientų (individualių, verslo ar viešojo sektoriaus). Šios sistemos atlieka didesnę dalį mokėjimo paraiškų, palyginti su didelės vertės mokėjimo sistema. Jomis yra atliekami bankų klientų mokėjimai, tačiau jos nėra sistemiskai svarbios: jų veiklos nesėkmė neturėtų didelės įtakos finansų sistemai.

Centrinių bankų valdomos sistemos naudojamos ir pinigų politikai vykdyti, todėl jiems rūpi turėti saugias ir veiksmingas

mokėjimo sistemas. Didinant mokėjimų efektyvumą buvo padaryta daugybė darbų, siekiant sukurti sistemą, kuri leistų kokybiškai ir saugiai atlikti mokėjimo operacijas, sutrumpinti šio proceso trukmę bankų ir klientų patogumui. Aptariant mokėjimo sistemas dažniausiai minima centrinio banko valdoma mokėjimo sistema, tačiau yra ir privačių sistemų, pavyzdžiui, Kliringo namų tarpbankinė atsiskaitymų sistema, kuri 1971 m. buvo įsteigta privačios kompanijos – Niujorko kliringo namų ir dabar yra didžiausia mokėjimų sistema pasaulyje.

2. Lietuvos mokėjimo sistemos

Atkūrus Nepriklausomybę, Lietuvoje tarpbankiniai atsiskaitymai buvo atliekami per Lietuvos banko tarpbankinę lėšų pervedimo sistemą TARP BANK (veikė iki 2004 m. sausio 18 d.). Tačiau Lietuvai integruojantis į Europos Sąjungą bei siekiant įsivesti eurą ir tapti visateise Ekonominės ir pinigų sąjungos nare iškilė poreikis transformuoti savo nacionalinę mokėjimo sistemą, ją priartinti prie Europos Sąjungoje veikiančios TARGET sistemos. 1998 m. Lietuvos banko valdyba patvirtino strategiją, numačiusią struktūrines funkcijas ir mokėjimo arba lėšų pervedimo sistemai keliamus reikalavimus. Laikantis patvirtintos strategijos, reikėjo suderinti nacionalinę mokėjimų teisinę bazę su Europos Bendrijos teisės reikalavimais. Buvo priimti nauji ir pildyti arba pakeisti anksčiau galioję įstatymai, patvirtinti naujos mokėjimo sistemos veiklos principai, kurie sudarė prielaidas efektyviai ir saugiai mokėjimo sistemų veiklai Lietuvoje. 2004 m. sausio 19 d. Lietuvoje pradėjo veikti mokėjimo sistema LITAS,

1 lentelė. Mokėjimo sistemų TARP BANK ir LITAS palyginimas

Bruožas	TARP BANK	LITAS
Sistemos aprašymas	Nustatyto laiko grynųjų atsiskaitymų sistema	Realaus laiko atskirųjų atsiskaitymų ir nustatyto laiko atsiskaitymų sistema
Mokėjimo nurodymų vykdymo tvarka	Apdorojami tik tie mokėjimo nurodymai, kuriems apmokėti užtenka atsiskaitymams naudotinių ir įplaukiančių lėšų. Atsiskaitymai atliekami daugiašalių suminių mokėjimų principu	Nustatyto laiko mokėjimai, vykdomi daugiašaliu įskaitymu. Realaus laiko mokėjimai vykdomi, jei lėšų mokėtojas turi pakankamai naudotinių lėšų mokėjimo nurodymui įvykdyti
Rizikos nustatymas	Nėra aiškiai reglamentuotos galimos rizikos	Nustatytos galimos rizikos ir jų valdymo būdai
Sistemos tvarkaraštis	Mokėjimo nurodymai priimami dalimis: <ul style="list-style-type: none"> • Pirmoji – nuo 8 iki 11 val. • Antroji – nuo 11 iki 15 val. Pirmojo kliringo pradžia 11 val., antrojo – 15 val. 14 val. 45 min. atliekama iš-ankstinio įvertinimo procedūra ir sistemos dalyviams pateikiami įvertinimo rezultatai. Sistemos darbo diena laikoma baigta, kai po antrojo kliringo ir atsiskaitymo sistemos dalyviams elektroniniu būdu išsiunčiami kliringo ir tikslinių sąskaitų išrašai, informacija apie atmestus mokėjimo nurodymus, lėšų įskaitymo į gavėjų sąskaitas bylos	Mokėjimo nurodymų priėmimo į sistemą pradžia – 7.45 val. Mokėjimo nurodymų priėmimo pabaiga: <ul style="list-style-type: none"> • neskubių mokėjimo nurodymų – 15.00 val.; • skubių mokėjimo nurodymų – 16.00 val.; • teikiamų depozitoriumo – 16.15 val.; • dienos ir vienos nakties atpirkimo sandorių nurodymų, teikiamų depozitoriumo: <ul style="list-style-type: none"> už VP pardavimą – 16.00 val.; už dienos atpirkimo sandorį – 16.30 val.; už vienos nakties atpirkimo sandorį – 8.00 val. • teikiamų Lietuvos banko pagal vykdomuosius dokumentus – 12.00 val.; • sistemos dalyvių nurodymų pakeisti mokėjimo nurodymų vykdymo sąlygas – 16.00 val. Skubūs mokėjimo nurodymai vykdomi nuo 8.15 val. iki 16.30 val. Neskubūs mokėjimo nurodymai vykdomi: 9.00 val., 12.00 val., 15.00 val. ir 16.00 val. Atsiskaitymų optimizavimo procedūros vykdomos kas 20 min. 16.30 val. pradedamas vykdyti sistemos dienos pabaigos procesas. Dienos galutinius rezultatus sistemos dalyviai gali stebėti iki 20.00 val.
Sistemos operatorius	Lietuvos banko Mokėjimo sistemų departamentas	Lietuvos bankas
Paslaugų kaina	Dalyviai moka už kiekvieną mokėjimą 0,21 Lt (€ 0.06) Vertybinių popierių sistemos dalyviai moka mėnesinį mokestį už kiekvieną jų valdomą atsiskaitymų sąskaitą 40 Lt (€11.58)	Skubaus mokėjimo nurodymo įvykdymo įkainis – 0,31 Lt (€ 0,08978). Neskubaus mokėjimo nurodymo įvykdymo įkainis – 0,28 Lt (€ 0,08109)

Šaltinis: sudaryta autorių, remiantis Lietuvos banko valdybos 2001 m. rugsėjo 20 d. nutarimu Nr. 149 „Dėl Lietuvos banko tarpbankinės lėšų pervedimo sistemos“ ir 2003 m. gruodžio 11 d. nutarimu Nr. 124 „Dėl mokėjimo sistemos LITAS“

kurią valdo ir jos operatorius yra Lietuvos bankas. Sistemoje buvo išplėstas šalies dalyvių ratas ir dalyvavimo teisę gavo Europos ekonominės erdvės valstybės kredito įstaiga ir tokios valstybės finansų arba kliringo įstaiga.

Mokėjimo sistema LITAS turi daug pranašumų, palyginti su prieš tai veikusia sistema TARPANK (1 lentelė). Ši sistema skirta mokėjimo nurodymams atlikti realiu ir nustatytu laiku. Sistemoje vykdomi kredito ir debeto pervedimai, įgyvendinta galimybė atsiskaityti už vertybinių popierių sandorius realiu ir nustatytu laiku laikantis vienalaikio lėšų ir vertybinių popierių pervedimo principo, sudarytos sąlygos kitoms mokėjimo sistemoms atsiskaityti per jų dalyvių sąskaitas Lietuvos banke.

Sistemoje LITAS yra nustatytos galimos rizikos (kredito, likvidumo, operacinė) bei taikomos pasireiškiančioms rizikoms valdyti naudojamos priemonės. Kredito riziką paprastai sukelia nustatyto laiko mokėjimai, vykdomi daugiašalio įskaitymo būdu, tačiau šie mokėjimai įtraukiami į sistemą ir pradėti vykdyti tik tuo atveju, jei jiems įvykdyti užteks naudotinių lėšų. Ši nuostata panaikina kredito riziką sistemoje.

Likvidumo rizikai valdyti taikomos tokios priemonės:

- a) dienos ir vienos nakties atpirkimo sandoriai: sistemos dalyvių likvidumui užtikrinti Lietuvos bankas sudaro su jais atpirkimo sandorius;
- b) stebėseną: sistemos dalyviams, siekiant veiksmingai valdyti lėšas, suteikiama galimybė operatyviai stebėti sistemos darbą – tai leidžia sistemos dalyviams nuolat analizuoti mokėjimo nurodymų vykdymo eigą, savo atsiskaitymo sąskaitų pokytį;

c) mokėjimo eilės valdymas: mokėjimo nurodymo, esančio eilėje, atšaukimas, jo prioriteto pakeitimas arba laikinas sustabdymas.

Operacinei rizikai valdyti Lietuvos bankas naudoja sistemos apsaugos reikalavimus bei numato ir įdiegia atitinkamas apsaugos ir veiklos patikimumo priemones, įvertina sistemos apsaugos padėtį.

Sėkmingas trejų metų mokėjimo sistemos LITAS darbas buvo sustabdytas 2007 m. sausio 28 d. nutraukus sistemos veiklą, o jos aplinkoje sukurtos dvi mokėjimo sistemos atsiskaitymams litais: LITAS-RLS ir LITAS-MMS. Šis sprendimas buvo susijęs su Lietuvos banko siekiu integruotis į euro zonos mokėjimo sistemą TARGET 2. Sistemoje LITAS-RLS yra vykdomi skubūs kredito pervedimai litais tarp sistemos dalyvių, atsiskaitymai už vertybinių popierių sandorius, galutinis mokėjimo sistemos LITAS-MMS atsiskaitymas. Sistemoje teikiamos dienos ir vienos nakties paskolos litais, užtikrinamos tinkamu įkeitimu. Atsiskaitymams bankai gali naudoti Lietuvos banke laikomas privalomasias atsargas. Mokėjimo sistemoje LITAS-MMS vykdomi neskubūs kredito ir debeto pervedimai litais tarp sistemos dalyvių. Ši sistema vykdo kliringo namų funkciją, t. y. joje apskaičiuojami sistemos dalyvių grynieji likučiai, o galutinis atsiskaitymas vyksta sistemoje LITAS-RLS.

Mokėjimo sistemoje LITAS-RLS, be Lietuvos banko ir Lietuvoje veikiančių finansinių kredito institucijų, gali dalyvauti Europos ekonominės erdvės valstybėse įsteigtos ir priežiūros įstaigų priežiūroms kredito įstaigos ir investicinės įmonės. Šioje sistemoje taikomos likvidumo ir opera-

cinės rizikos valdymo įvairios priemonės. Sistemos dalyviai nesusiduria su kredito rizika, nes mokėjimo nurodymai vykdomi realiu laiku per Lietuvos banke atidarytas atsiskaitymų sąskaitas. LITAS-RLS ir panašiose sistemose likvidumo poreikis yra didesnis negu nustatytu laiku mokėjimo nurodymus vykdančiose sistemose. Dėl to daug dėmesio skiriama valdyti likvidumo riziką. Likvidumą sistemoje užtikrina atsiskaitymams naudojamos kredito įstaigų Lietuvos banke laikomos privalomosios atsargos bei dienos ir vienos nakties atpirkimo sandoriai. Likvidumo rizikai valdyti taip pat naudojama galimybė stebėti sistemos darbą. Ji leidžia sistemose LITAS-RLS dalyviams operatyviai stebėti savo naudo-tinų lėšų kaitą ir savo pateiktų mokėjimo nurodymų būklę. Matydami savo mokėjimų eilę, sistemos dalyviai gali veiksmingai ją valdyti keisdami pateiktų mokėjimo nurodymų prioritetus, juos atšaukdami arba sustabdydami.

Mokėjimo sistema LITAS-RLS yra sudėtingų techninių, programinių ir organizacinių priemonių visuma. Todėl yra parengtos specialios priemonės operacinei rizikai valdyti. Jos apima alternatyvius tinklo, per kurį siunčiami mokėjimo nurodymai, paslaugos teikėjus, dubliuojančią techninę sistemą LITAS-RLS įrangą, kuri išdėstyta skirtinguose pastatuose, atsarginių darbo vietų įrengimą ir kitas priemones, atitinkančias nacionalinius ir tarptautinius standartus. Ypatingas dėmesys skiriamas veiklos tęstinumo planavimui, pasirengti įvairiems ekstremaliems įvykiams. Parengti veiklos tęstinumo planai yra periodiškai testuojami ir aktuali-nami.

Mokėjimo sistema LITAS-MMS skirta nustatytu laiku apdoroti jos dalyvių mokėjimo nurodymus litais. Nors sistema orien-tuota į mažmeninių mokėjimų rinką, joje nėra nustatyta mokėjimo nurodymo vertės aukščiausia riba. Visi sistemos dalyviai gali inicijuoti kredito ir debeto mokėjimo nurodymus. Sistemos dalyviu gali tapti tik sistemos LITAS-RLS dalyvis, kuriam šioje sistemoje atidaryta atsiskaitymų sąskaita litais. Subjektams – sistemos LITAS-RLS dalyviams, norintiems tapti sistemos LITAS-MMS dalyviais, keliami tik keli papildomi reikalavimai: jie privalo turėti parengtą techninę ir sistemine programinę įrangą ir atlikti testavimo procedūras.

Galutinis sistemos LITAS-MMS atsis-kaitymas, t. y. grynujų likučių pozicijų per-vedimas tarp atsiskaitymų sąskaitų, vyksta mokėjimo sistemoje LITAS-RLS per joje atidarytą specialiąją sąskaitą (2 lentelė).

Mokėjimo sistemoje LITAS-MMS tai-komos kredito, likvidumo ir operacinės rizikos valdymo įvairios priemonės. Kre-dito rizika iš esmės yra panaikinama, nes, skaičiuojant grynujų likučių pozicijas, remiamasi informacija apie atsiskaitymų sąskaitose realiai esančias lėšas. Jeigu lėšų trūksta, kad būtų įvykdyti visi pateikti mo-kėjimo nurodymai, sistema palieka mokė-jimo eilėje iki kito kliringo tuos mokėjimo nurodymus, kurie turi nustatytą mažiausią prioritetą ir buvo atsiųsti vėliausiai. Likvi-dumo riziką sistemos dalyviai valdo per mokėjimo sistemos LITAS-RLS likvidu-mo rizikos valdymo priemones, nes toje sistemoje atidarytos atsiskaitymų sąskaitos naudojamos apmokėti grynuosius įsiparei-gojimus, atsirandančius dėl dalyvavimo sistemoje LITAS-MMS. Be to, pastarosios

2 lentelė. Mokėjimo sistemų LITAS-RLS ir LITAS-MMS palyginimas

Bruožas	LITAS-RLS	LITAS-MMS
Sistemos aprašymas	Realaus laiko atskirųjų atsiskaitymų litais sistema	Nustatyto laiko atsiskaitymų sistema
Mokėjimo nurodymų vykdymo tvarka	Siunčiančiojo dalyvio pateiktas sistamai ir įtrauktas į mokėjimo nurodymų eilę mokėjimo nurodymas gali būti vykdomas: <ul style="list-style-type: none"> • realiu laiku vykdant dvišalę optimizavimo procedūrą; • nedelsiant realiu laiku; • periodiškai ir dienos pabaigoje vykdant daugišalę optimizavimo procedūrą. Mokėjimo nurodymas įvykdomas sistemos LITAS-RLS dalyvio lėšų mokojejo atsiskaitymų sąskaitos likutį sumažinus, o sistemos LITAS-RLS dalyvio lėšų gavėjo atsiskaitymų sąskaitos likutį padidinus nurodyme nurodyta lėšų suma	Mokėjimo nurodymai apdorojami kliringo procedūrų metu, kai iš įtrauktų į mokėjimo nurodymų eilę mokėjimo nurodymų sudaromas grynyųjų likučių pozicijų mokėjimo nurodymų paketas, skirtas perduoti mokėjimo sistemai LITAS-RLS. Sudarant minėtą paketą užtikrinama, kad būtų įtraukiami tik tie eilėje esantys nurodymai, kurių įskaitymo rezultatų galutiniams atsiskaitymui pakanka kliringo procedūros pradžios momentu užfiksuotų mokėjimo sistoje LITAS-RLS dalyvių naudotinų lėšų. Kliringo procedūros metu sudarytas paketas perduodamas sistemai LITAS-RLS, kur įvykdomas realiu laiku, užtikrinant galutinį sistemos dalyvių atsiskaitymą
Rizikos nustatymas	Nustatytos galimos rizikos ir jų valdymo priemonės	Nustatytos galimos rizikos ir jų valdymo priemonės
Sistemos tvarkaraštis	Mokėjimo nurodymų priėmimo pradžia – 7.45 val. Mokėjimo nurodymų vykdymo pradžia – 8.00 val. Mokėjimo nurodymų priėmimo pabaiga: <ul style="list-style-type: none"> • kliento ir tarpbankinių – 16.00 val.; • dienos ir vienos nakties atpirkimo sandorių, kuriuos teikia depozitoriumas: už VP pardavimą – 16.00 val.; už dienos atpirkimo sandorį – 16.30 val.; už vienos nakties atpirkimo sandorį – 8.00 val. Atsiskaitymų optimizavimo procedūros vykdomos kas 20 min. nuo 8.00 val. iki 15.40 val. 16.05 val. kliento ir tarpbankinių mokėjimo nurodymų tvarkymo pabaigos procedūra. 16.30 val. pradedamas vykdyti sistemos dienos pabaigos procedūra. Dienos pabaigos rezultatus dalyviai gali stebėti iki 20.00 val.	Mokėjimo nurodymų priėmimo pradžia – 7.45 val. Mokėjimo nurodymų priėmimo pabaiga: <ul style="list-style-type: none"> • kredito mokėjimo nurodymų – 15.30 val.; • debeto mokėjimo nurodymų – 15.00 val.; • sistemos dalyvių nurodymų pakeisti mokėjimo nurodymų vykdymo sąlygas ir pateikti instrukcijas dėl debeto mokėjimo nurodymų vykdymo – 15.30 val. Dienos eilinės kliringo procedūros vykdomos: 9.00 val., 12.00 val. ir 15.00 val. Dienos pabaigos kliringo procedūra vykdoma 15.30 val. Kartotekos tvarkymo nurodymai priimami nuo 8.00 val. iki 18.00 val. Dienos rezultatus sistemos dalyviai gali stebėti iki 20.00 val.
Sistemos operatorius	Lietuvos bankas	Lietuvos bankas
Paslaugų kaina	Nuo 2007 m. sausio 29 d. nustatytas 0,31 lito mokestis už įvykdytą mokėjimo nurodymą [kainiai nustatomi remiantis išlaidų susigrąžinimo, skaidrumo, sistemos dalyvių lygių teisių principais ir nuostata, kad sistemos išlaidas, išskyrus Lietuvos bankui apskaičiuotą dalį, padengia sistemos dalyviai užmokesčiu už įtrauktą į sistemą mokėjimo nurodymų įvykdymą. Sistemos dalyviams nenustatyti įstojimo, periodiniai ar kiti papildomi paslaugų įkainiai	Nuo 2007 m. sausio 29 d. nustatytas 0,28 lito mokestis už įvykdytą mokėjimo nurodymą

Šaltinis: sudaryta autorių remiantis Lietuvos banko valdybos 2006 m. gruodžio 28 d. nutarimu Nr. 173 „Dėl mokėjimo sistemos LITAS-RLS veiklos taisyklių“ ir „Dėl mažmeninių mokėjimų sistemos LITAS-MMS veiklos taisyklių“; 2007 m. sausio 11 d. nutarimu Nr. 1 „Dėl mokėjimo sistemos LITAS-RLS ir mažmeninių mokėjimų sistemos LITAS-MMS paslaugų įkainių apskaičiavimo tvarkos“

dalyviai, keisdami pateiktų mokėjimo nurodymų prioritetus, atšaukdami arba sustabdydami mokėjimo nurodymus, gali pakoreguoti besiformuojančią grynųjų likučių poziciją. Mokėjimo sistema LITAS-MMS turi tą pačią techninę ir programinę įrangą kaip ir sistema LITAS-RLS. Todėl operacinei rizikai valdyti abi mokėjimo sistemos naudoja tas pačias priemones.

2004 m. atliktas mokėjimo sistemos LITAS įvertinimas leidžia manyti, kad buvo pasirinkta teisinga nacionalinės mokėjimo sistemos transformacijos strategija, kuri palengvina tiek tarptautinius, tiek vietinius atsiskaitymus. 2006 m. atliktas pakartotinis vertinimas. Remiantis vertinimo rezultatais galima teigti, kad sistema LITAS visiškai atitinka Tarptautinių atsiskaitymų banko nustatytą *Sistemiškai svarbių mokėjimo sistemų pagrindinių principų III principą*, kuris numato, kad turi būti aiškiai apibrėžtos sistemos kredito ir likvidumo valdymo procedūros, kurios nustatytų sistemos operatoriaus ir dalyvių atsakomybę bei skatintų valdyti ir riboti šias rizikas.

Įvertinti mokėjimo sistemos įtaką šalies ekonomikai galima lyginant sistema LITAS atliktų mokėjimų vertę su šalies bendroju vidaus produktu (3 lentelė).

Mokėjimo sistemos TARP BANK 1998 m. operacijų vertė buvo beveik tris kartus didesnė už Lietuvos BVP. 2000 m. šis santykis sumažėjo iki žemiausio 1998–2006 m. lygio ir buvo tik 2,29 karto. Nuo 2000 m. mokėjimo sistemos TARP BANK, o nuo 2004 m. mokėjimo sistemos LITAS atliktų operacijų vertė didėjo greičiau negu BVP. 2006 m. mokėjimo sistemos LITAS atliktų operacijų vertė buvo 3,43 karto didesnė nei Lietuvos BVP.

2005 m. mokėjimo sistemoje LITAS apdorota 17,3 proc. visų Lietuvoje atliktų mokėjimo operacijų negrynaisiais pinigais, kurių vertė sudarė 43,8 proc. visų šalies viduje atliktų mokėjimo operacijų negrynaisiais pinigais vertės. Kitos mokėjimo operacijos buvo atliktos bankų viduje (kai mokėtojas ir lėšų gavėjas turi sąskaitas viename banke) ir mokėjimo operacijos bankų kortelėmis bei mokėjimai užsienio valiuta. Mokėjimo sistemoje LITAS apdorota 18,46 mln. mokėjimo nurodymų, jų vertė – 228 mlrd. litų. Sistemoje per dieną vidutiniškai įvykdyta 908,2 mln. litų vertės 73,6 tūkst. mokėjimo operacijų. Palyginti su 2004 m., vidutinis dienos mokėjimo operacijų skaičius padidėjo 18,7 proc., o vidutinė dienos mokėjimo

3 lentelė. *Mokėjimo sistemos LITAS operacijų vertės ir BVP santykis*

Metai	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Sistemos LITAS operacijų vertė, mln. Lt	127 530	116 130	104 030	116 745	144 611	158 018	193 907	227 956	280 762
BVP, mln. Lt	44 377	43 359	45 526	48 563	51 948	56 772	62 588	71 200	81 974
Santykis	2,87	2,68	2,29	2,40	2,78	2,78	3,10	3,20	3,43

Pastaba: 1998–2003 m. duomenys rodo tuo metu veikusios mokėjimo sistemos TARP BANK srautus.
Šaltinis: autorių skaičiavimai

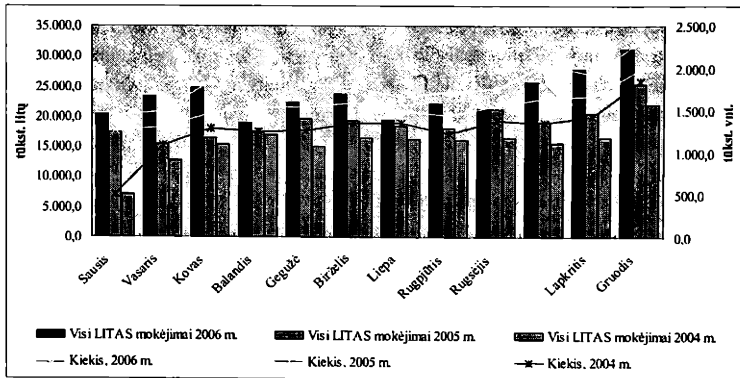
operacijų vertė – 19,4 procento. 2005 m. vidutinė mokėjimo operacijos vertė buvo 12 352 litai. Per 2006 m. sistemoje apdorojta 21,3 mln. mokėjimo nurodymų, kurių vertė – 280,8 mlrd. Lt (2 pav.).

Analizuojant sistemos LITAS veiklą pastebima, kad nors 99 proc. visų mokėjimų kiekiu vertė sudaro nustatyto laiko mokėjimai, vis dėlto, lyginant mokėjimus pagal jų vertę, matoma, kad realaus laiko mokėjimų įvykdoma beveik 36 proc. Akivaizdu, kad realiu laiku dažniausiai vykdomi didelės vertės mokėjimai (4 lentelė).

Pažymėtina, kad vykdant tiek nustatyto laiko, tiek realaus laiko mokėjimus, daugiausia yra atliekama kredito nurodymų, t. y. tokių, kuriais lėšų mokėtojai inicijuoja savo arba savo klientų kredito pervedimus kitoms sistemos dalyviams arba jų klientams. Vykdam tokius mokėjimo nurodymus sumažėja likvidumo rizika, nes patys sistemos dalyviai stebėdami ir valdydami savo pinigų srautus gali inicijuoti kredito pervedimus.

Analizuojant sistemos LITAS atliktų mokėjimų struktūrą, atkreipiamas dėmesys, kad mažos vertės (iki 5000 Lt) mokėjimo operacijų dalis, didėjusi 2002–2005 m., 2006 m. sumažėjo iki 87,8 proc. visų sistemos LITAS mokėjimų (5 lentelė). Vidutinės vertės (5001–1 000 000 Lt) mokėjimų dalis, palyginti su 2005 m., padidėjo ir sudarė 12,1 proc. visų sistemos LITAS mokėjimų. Didelės vertės (per 1 mln. Lt) mokėjimo operacijų skaičius sudarė tik 0,1 proc. visų mokėjimų, tačiau tokių operacijų vertė siekė per nagrinėjamą laikotarpį 60 proc. Per 2004–2006 metus pastebimas mažos vertės operacijų mažėjimas tiek skaitine, tiek vertine išraiška ir vidutinės vertės mokėjimų (100 001 – 1 000 000) didėjimas 7,8 proc. Vertės atžvilgiu didžioji dalis mokėjimų atliekami tarpbankinėje erdveje.

Siekiant išsamiau įvertinti mokėjimo sistemos LITAS darbą, reikia analizuoti įvykdytų mokėjimų skaičių per 2003–2006 m. atsižvelgiant į kiekvieno mėnesio mokėjimo

2 pav. LITAS sistemoje atlikti mokėjimai per 2004–2006 m. vertine ir kiekiu išraiška

Šaltinis: Lietuvos bankas, sudaryta autorių

4 lentelė. Mokėjimo sistema LITAS įvykdytų mokėjimo nurodymų skaičius, vertė ir tipas per 2006 m.

		Per metus		Vidutinė mokėjimo nurodymo vertė, tūkst. Lt
		Skaičius, tūkst. vnt.	Vertė, mln. Lt	
Nustatyto laiko	Kredito	20.984,1	180.516,9	8,6
	Debeto	95,9	131,4	1,4
	Iš viso	21.080,0	180.648,3	8,6
Realaus laiko	Kredito	233,8	95.489,8	412,2
	Mokėjimų tarpininkų pateikti	3,5	4.624,1	1.295,3
	Iš viso	237,2	100.113,9	425,3
Iš viso		21.317,2	280.762,2	13,2
Visų mokėjimų dalis	Nustatyto laiko	98,89 %	64,34 %	
	Realaus laiko	1,11 %	35,66 %	
Realaus laiko mokėjimų dalis	Mokėjimų tarpininkų pateikti	1,43 %	4,62 %	
	Kredito	98,57 %	95,38 %	

Šaltinis: Lietuvos bankas, autorių skaičiavimai

nurodymų skaičiaus dienos vidurkių dinamiką (3 pav.). 2003–2006 m. mokėjimo nurodymų skaičiaus dienos vidurkiai kito beveik tolygiai. Analizė parodė, kad kalendarinius metus galima suskirstyti į kelis periodus: kilimo (sausio–balandžio mėn. ir rugsėjo–gruodžio mėn.) ir kritimo (gegužės–rugpjūčio mėn.). Iš pastarojo periodo mėnesių galima išskirti rugpjūčio mėn., kai mokėjimo nurodymų buvo pateikiama gerokai mažiau nei kitais mėnesiais. Poky-

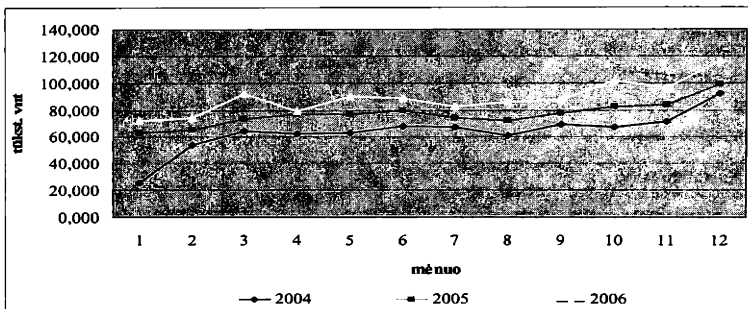
tį galima aiškinti sezoniškumu, kai vasarą, ypač rugpjūčio mėnesį, dauguma atostogauja.

Palyginti su 2004 m., vidutinis dienos mokėjimo operacijų skaičius 2005 m. padidėjo 18,5 proc. 2005 m. rugpjūčio mėn. vidutiniškai per dieną įvykdytų mokėjimo nurodymų skaičius, palyginti su 2005 m. liepos mėn., sumažėjo apie 12 proc. 2004 m. rugpjūčio mėn. taip pat pasireiškė vidutiniškai per dieną įvykdytų mokėjimo nu-

5 lentelė. Mokėjimo sistemos LITAS atliktų mokėjimų struktūra (palyginta su visomis operacijomis ir visų operacijų verte; %)

Metai	Mokėjimų operacijos	iki 5 000 Lt	5 001–100 000 Lt	100 001–1 000 000 Lt	Per 1 000 000 Lt
2004	Skaičius	88,1	11,0	0,8	0,1
	Vertė	5,4	17,4	16,7	60,5
2005	Skaičius	88,3	10,8	0,8	0,1
	Vertė	5,5	17,2	17,2	60,2
2006	Skaičius	87,8	11,2	0,9	0,1
	Vertė	5,2	16,9	18,0	59,9

Šaltinis: Lietuvos bankas

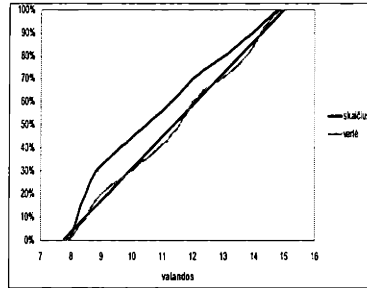
3 pav. Atliktų mokėjimų nurodymų skaičius per 2003–2006 m. (vidutiniškai per dieną)
Šaltinis: Lietuvos bankas, sudaryta autorių

rodymų skaičiaus mažėjimas, palyginti su 2004 m. liepos mėn. (14 proc.).

Vertinant sistemos veiklos galimybes buvo panaudotos mokėjimo sistema LITAS atliktų skubių ir neskubių mokėjimo nurodymų 2005–2006 m. kumuliacinės kreivės. Remiantis šiomis kreivėmis galima nustatyti sistemos LITAS apkrovos lygį ir vykdomas kliringo operacijas (4 pav.). Šių kreivių analizė padeda reguliuoti pinigų srautus, t. y. efektyviai paskirstyti juos per visą darbo dieną, taip sumažinant strigties rizikos tikimybę. Vertinant 2005 m. realaus laiko mokėjimo nurodymų įvykdymo pasiskirstymą per darbo dieną (8.15 val. iki 16.30 val.), siekta išsiaiškinti mokėjimų aktyvumą. Juoda kreivė vaizduoja situaciją, jei mokėjimo nurodymai pasiskirstytų tolygiai per darbo dieną. Analizuojant skaičiaus ir vertės kumuliacines kreives, realaus laiko mokėjimo nurodymai aktyviau vykdomi darbo dienos pradžioje (iki 8.30 val.) ir sistemos LITAS darbo dienos pabaigoje (nuo 14.30 val.). Didesnės vertės realaus laiko nurodymai vykdomi ir nuo 10 val. iki 11 val.

Analizuojant 2006 m. neskubių (nustatyto laiko) mokėjimo nurodymų priėmimo į sistemą LITAS pasiskirstymą per darbo dieną nustatyta, kad nustatyto laiko mokėjimai buvo priimami nuo 7.45 val. iki 15.00 val., o vykdomi 9.00 val., 12.00 val., 15.00 val. ir 16.00 val. (4 pav.). Priimti į sistemą nustatyto laiko mokėjimai taip pat buvo įrašomi į mokėjimo eilę iki šių mokėjimų vykdymo laiko. Vertės kumuliacinė kreivė beveik idealiai atitinka juodąją kreivę, vaizduojančią situaciją, kuri būtų, jei mokėjimo nurodymai pasiskirstytų tolygiai per darbo dieną. Didensnis skaičius, bet mažesnių pagal vertę mokėjimų pateikiamas iki sistemos LITAS pirmojo kliringo (9.00 val.).

Kumuliacinių kreivių analizė leidžia teigti, kad per nagrinėjamą laikotarpį nebuvo pastebėta didelių nuokrypių nuo „juodos“ tiesės, kurie galėtų sumažinti sistemos LITAS pasiekiamumą. Pastebimi tik skubių mokėjimo nurodymų susikaupimai darbo dienos pradžioje ir pabaigoje. Neskubių mokėjimų daugiausia pateikiama prieš jų kliringą, ypač pastebimas didensnis mokėjimų susikaupimas prieš rytinį kliringą.

4 pav. Skubių mokėjimo nurodymų įvykdymo kumuliacinė kreivė 2005 m. ir neskubių mokėjimo nurodymų priėmimo kumuliacinė kreivė 2006 m.

Šaltinis: Lietuvos bankas

Dėl svarbaus sistemos LITAS vaidmens tarpbankinėje rinkoje ir vykdant atsiskaitymus, būtina sudaryti reikiamas sistemos saugios veiklos sąlygas, kad ji veiktų patikimai ir sklandžiai. Labai svarbu užtikrinti, kad būtų įvykdomos svarbios mokėjimo operacijos, t. y. tos, kurios gali sukelti atsiskaitymo riziką. Bendras mokėjimo sistemos LITAS prieinamumas, t. y. tai, kiek dalyviai galėjo naudotis sistema LITAS jos darbo valandomis be incidentų, per analizuojamą laikotarpį siekė 93 proc. Skubių mokėjimo nurodymų įvykdytų užtrunkant iki 10 s buvo 96,8 proc., iki 30 s – 98,7 proc., iki 1 min. – 98,8 proc. Tai leidžia teigti, kad sistemos LITAS operatorius taikė veiksmingas sistemos veiklos optimizavimo priemones. Mažesnis skubių pavedimų įvykdymas buvo tik 2004 m. rugsėjo – spalio mėn., kuris siekė apie 65–70 proc. visų skubių mokėjimo nurodymų, įvykdytų greičiau nei per 10 s. Toks sumažėjimas susijęs su dideliu skaičiumi pateiktų realaus laiko nurodymų.

Esminė veiklos gerinimo priemonė yra pakankamas likvidžių lėšų turėjimas. Siekiant efektyviai įvykdyti atsiskaitymus,

sistemos LITAS dalyviai gali naudoti centraliniame banke saugomomis savo (kredito įstaigų) privalomosiomis atsargomis. Be to, sistemos dalyviai gali pasinaudoti Lietuvos banko teikiamomis dienos ir vienos nakties paskolomis, taip pat skolindamiesi tarpbankinėje rinkoje ir parduodami Lietuvos bankui bazinę valiutą. Reikia pažymėti, kad Lietuvos bankas dienos ir vienos nakties paskolas teikia tik bankams, kurie yra ir Vertybinių popierių atsiskaitymo sistemos dalyviai. Taip pat mokėjimo sistemos dalyviams suteikta galimybė stebėti sistemos darbą realiu laiku. Jie informuojami apie visus operacinės dienos įvykius, gali stebėti savo likvidumą, savo grynąjį reikalavimą (įsipareigojimą) prieš įskaitymą, mokėjimo nurodymų srautą. Sistemos dalyviai atšaukdami, laikinai sustabdydami mokėjimo nurodymų vykdymą ir keisdami jų prioritetus gali valdyti savo mokėjimo eilę ir užtikrinti, kad keletas didelės vertės skubių mokėjimo nurodymų „neblokuotų“ kitų mokėjimo nurodymų vykdymo.

Mokėjimo sistemoje LITAS, siekiant operatyviau įvykdyti mokėjimo eilėje esančius skubius mokėjimo nurodymus,

atliekamos šios likvidumą taupančios procedūros:

- ✓ Realiu laiku vykdoma dvišalė optimizavimo procedūra.
- ✓ Periodiškai vykdoma daugiašalė optimizavimo procedūra.

Šiomis priemonėmis sistemos dalyviai turi galimybę laiku užtikrinti pakankamas lėšas atsiskaitymų sąskaitoje. Be to, likvidumą taupančios procedūros kartu su mokėjimo eilės valdymo priemonėmis bei Lietuvos banko teikiamomis dienos ir vienos nakties paskolomis išsprendžia strigtį¹ problemas sistemoje.

Tyrimas parodė, kad sistemos LITAS veikla per nagrinėjamą laikotarpį buvo sėkminga. Sistemos prienamumas buvo beveik 95 proc. Nebuvo nustatyta jokių sistemos veiklos sutrikimų, kurie galėtų sukelti neigiamų padarinių bankų sektoriui, taip pat buvo įvykdomi visi mokėjimo nurodymai. Analizuojamu laikotarpiu matomas žymus mokėjimų tiek kiekiu išraiška, tiek vertine išraiška augimas.

Minėta, kad mokėjimo sistemoje LITAS vykdomi realaus laiko mokėjimo nurodymai, todėl sistema nesusiduria su kredito rizika, nes prieš kiekvieną realaus laiko mokėjimo nurodymo įvykdymą patikrinama, ar sistemos dalyviui užteks naudotinių lėšų. Atlikta analizė rodo, kad daugiausia vykdomi kredito mokėjimo nurodymai, ir suteikta galimybė sistemos dalyviams stebėti savo mokėjimų srautus, o privalomųjų atsargų naudojimas mažina likvidumo rizikos pasireiškimo tikimybę.

¹ *Strigtis* – tai situacija, kai kelctas neįvykdytų mokėjimo nurodymų dėl atsiskaitymams naudotinių lėšų trūkumo vieno ar kelių dalyvių sąskaitose sutrukdo įvykdyti didelį skaičių kitų dalyvių mokėjimo nurodymų.

Operatorinei rizikai valdyti sistemos operatoriaus nustatyti sistemos apsaugos reikalavimai, numatytos ir įdiegtos atitinkamos apsaugos priemonės mažina šios rizikos tikimybę.

3. Mokėjimo sistemos LITAS SSGG analizė ir plėtros galimybės

Išanalizavus mokėjimo sistemos LITAS veiklą, pagrindinius pasireiškiančių rizikų valdymo būdus ir priemones, atliekamų mokėjimo pervedimų kitimą galima atlikti Lietuvos mokėjimo sistemos LITAS SSGG (angl. *SWOT*) analizę. Nuo 2007 m. sausio 29 d. pradėjus veikti dviem naujoms mokėjimo sistemoms LITAS-RLS ir LITAS-MMS, ši SSGG analizė yra atlikta remiantis retrospektyviais sistemos LITAS veiklos duomenimis, tačiau rodo dabartinę padėtį, o sistemos ateitis susijusi su veikiančiomis naujomis mokėjimo sistemomis.

Stiprybės

- ✓ *Mokėjimo sistemos LITAS veiklos atitiktis tarptautinei praktikai.* Lietuvoje veikiančios sistemos veikla yra reglamentuota Lietuvos Respublikos teisės aktų, numatyta tiek sistemos dalyvių, tiek operatoriaus atsakomybė, teisės ir pareigos. Sistemos veikla grindžiama Tarptautinių atsiskaitymų banko nustatytais reikalavimais ir rekomendacijomis, kurie yra įkelti į Lietuvos nacionalinius teisės aktus, taip garantuodami sistemos LITAS tarptautinę atitiktį. Lietuva, būdama Europos Sąjungos narė, taip pat laikosi šioje erdvyje galiojančių teisės aktų, kurie reglamentuoja mokėjimo sistemų veiklą.

- ✓ **Gera sistemos reputacija (nėra nusiskundimų iš sistemos dalyvių).** Sistemos priklausomybė centriniam šalies bankui suteikia patikimumą ir saugumą sistemos dalyviams atliekant mokėjimo nurodymus. Sėkminga sistemos veikla taip pat verčia dalyvius pasitikėti sistemos operatoriaus veiksmais.
- ✓ **Maži mokėjimo nurodymų įvykdymo įkainiai.** Priklausomybė centriniam bankui sistemai leidžia taikyti lanksčias paslaugų įkainių nustatymo taisykles. Veikiant sistemai LITAS buvo taikomi tokie įkainiai: skubiems mokėjimo nurodymams įvykdyti 0,31 Lt už pavedimą, o neskubiems – 0,28 Lt. Remiantis 2007 m. Lietuvos banko valdybos naujomis įkainių apskaičiavimo tvarkos taisyklėmis, matoma, kad mokėjimo nurodymų kaina svyruos skirtingai nuo dalyvių įvykdytų pavedimų skaičiaus, įvertinus sistemų investicines ir eksploatacines išlaidas. Vis dėlto įkainiai vis tiek išliks nedideli.
- ✓ **Sistemos integravimosi aspektas.** Pradėjus veikti mokėjimo sistemai LITAS-PHA (nuo 2007 m. lapkričio 19 d.), kuri yra naudojama skubiems vietiniams ir tarptautiniams atsiskaitymams euro valiuta vykdyti, sistemos dalyviai patirs mažesnes išlaidas pertvarkant sistemas, nes bus naudojami tie patys vietinių pranešimų apsikeitimo formatai, o tarptautinių pranešimų formatų keitimą į SWIFT formatus atliks Lietuvos bankas. Taip bus mažinami dalyvių kaštai vykdant tarptautinius mokėjimo pavedimus eurais.
- ✓ **Rizikos valdymo sistemos stiprumas.** Siekiant užtikrinti efektyvią sistemos (-ų) veiklą yra skiriama daug dėmesio rizikos valdymo sistemoms. Tokios sistemos kuriamos remiantis tarptautine praktika, siekiant sumažinti ir visai apriboti galimybes susidaryti ir atsirasti įvairioms rizikos rūšims, kurios galėtų sukelti nepageidaujamų padarinių tiek pačiai sistemai, tiek jos dalyviams, tiek pačios šalies finansiniam stabilumui.
- ✓ **Sistemos dominavimas rinkoje (monopolistinė padėtis).** Anksčiau veikusios mokėjimo sistemos TARPBANK, LITAS ir šiais metais pradėjusios veiklą LITAS-RLS ir LITAS-MMS bei LITAS-PHA (pradėjusi veikti 2007 m. lapkričio 19 d.) buvo ir yra vienintelės mokėjimo sistemos Lietuvoje. Be to, jos priklauso tam pačiam sistemų operatoriui – Lietuvos bankui. Ši dominuojanti padėtis leidžia bankui veikti palankiomis sąlygomis, o dalyviams priimti bei bendradarbiauti su vieninteliu operatoriumi, nes nėra kito pasirinkimo rinkoje.
- ✓ **Novatoriškumas.** Sistemos operatorius, vadovaudamasis tarptautiniais reikalavimais ir norėdamas išlaikyti patikimą ir saugią sistemą, taiko įvairias naujoves bei reformuoja pačią sistemą norėdamas prisitaikyti prie rinkos pokyčių.
- ✓ **Aukšta teikiamų paslaugų kokybė.** Sistemos (-ų) priklausomybė Lietuvos bankui leidžia panaudoti jo išteklius teikiant kokybiškas paslaugas laiku. Paslaugos kuriamos ir taikomos atsižvelgiant į rinkos poreikius bei ateities perspektyvas, siekiant sumažinti rinkos dalyvių išlaidas ir patenkinti jų poreikius.
- ✓ **Išplėtotas aptarnavimas ir paslaugų įvairovė.** Sistema, vykdydama savo

veiklą, sudaro galimybę sistemos dalyviams stebėti mokėjimo nurodymų eilę ir ją valdyti. Ši galimybė leidžia sistemos dalyviams patiems valdyti savo likvidumą ir efektyviai dalyvauti sistemos (-ų) veikloje. Esant likvidžių lėšų trūkumui, dalyviai gali pasinaudoti Lietuvos banko teikiamomis dienos ir vienos nakties paskolomis.

- ✓ **Unikali architektūra.** Buvusios mokėjimo sistemos LITAS hibridinė sandara pasižymėjo unikalumu, nes ta pati sistema galėjo vykdyti ir realaus laiko, ir nustatyto laiko mokėjimo nurodymus. Šiuo metu veikiančių sistemų architektūra atitinka daugelyje pasaulio šalių taikomą dviejų sistemų sandarą.
- ✓ **Vadybos patirtis.** Lietuvos bankas, būdamas vienintelis mokėjimo sistemų savininkas ir operatorius, yra sukaupęs didelę mokėjimo sistemų valdymo patirtį. Ši sąlyga leidžia bankui efektyviai valdyti mokėjimo sistemas, pritaikyti turimas žinias kuriant naujas sistemas bei jų siūlomas galimybes. Dalyvavimas Europos centrinio banko veikloje suteikia Lietuvos bankui galimybę prisidėti prie bendros mokėjimų eurais erdvės kūrimo, skleisti patirtį siekiant tobulinti vietinę sistemą bei atitikti tarptautinius poreikius.
- ✓ **Didelis finansinis potencialas.** Mokėjimo sistemų priklausomybė Lietuvos bankui suteikia galimybę naudoti centrinio banko lėšas sistemos tobulinimo, veiksmingo valdymo ir įgyvendinimo reformoms vykdyti, siekiant užtikrinti sistemos tęstinumą ir atitikti rinkos poreikius.

Silpnybės

- ✓ **Rinkoje nėra alternatyvos.** Nors monopolistinė padėtis rinkoje suteikia galimybę nustatyti sąlygas rinkos dalyviams, dideli mokėjimo sistemos sutrikimai gali sukelti krizę bankų sektoriuje. Tokia situacija pareikalautų laiko iš sistemos dalyvių, kol jie ras mokėjimo pavedimų vykdymo alternatyvą. Taip pat tokia negatyvi situacija nesuteiktų pranašumų tiek sistemos operatoriumi, tiek šalies ekonominiams patikimumui tarptautinėje erdvėje.
- ✓ **Neaiški sistemos ateitis įvedus eurą.** Dar nėra nuspręsta, kokia sistemos LITAS-MMS ateitis įvedus eurą. Akiivaizdu, kad sistema LITAS-RLS baigs savo veiklą tą dieną, kai Lietuvoje bus įvesta bendra Europos Sąjungos valiuta euras, nes ši sistema yra ir bus naudojama iki euro įvedimo mokėjimo nurodymams litais vykdyti realiu laiku. Mokėjimo sistemos LITAS-MMS veiklos perspektyvos susijusios su sistemos dalyvių pageidavimais: ar šios sistemos pagrindu bus kuriama nauja sistema, kuri vykdys mažmeninius mokėjimo nurodymus euro valiuta, ar patys dalyviai ieškos kitų mokėjimo pavedimų vykdymo alternatyvų.
- ✓ **Skelbiamos informacijos trūkumas.** Sistemos operatorius viešai skelbia labai mažai duomenų, susijusių su mokėjimo sistemų veikla. Norint įvertinti sistemos veiklą ir atlikti išsamią analizę, skelbiamų duomenų nepakanka. Ši sistemos silpnybė gali sukelti netiesioginių sistemų dalyvių nepasitikėjimą vykdoma veikla. Didesnė atskaitomybė

ir viešumas labiau sustiprintų sistemos reputaciją.

- ✓ **Didelė mokėjimo sistemų kaita.** Nuo 1990 m. Lietuvoje veikia penkios tarpbankinės mokėjimo sistemos (TARPBANK, LITAS, LITAS-RLS, LITAS-MMS, LITAS-PHA). Tokia sistemų kaita verčia manyti apie priimamų sprendimų efektyvumą kuriant sistemą. Keičiantis rinkos sąlygomis ir poreikiams bei atsirandant naujų veiklos galimybių, Lietuvos banko valdoma anksčiau veikianti sistema nepajėgia susidoroti ir yra kuriama nauja sistema, kuri pakeistų seniau veikiančią sistemą. Ypač išsiskiria trumpas sistemos LITAS egzistavimas (nuo 2004 m. sausio 19 d. – iki 2007 m. sausio 28 d.). Dabar (nuo 2007 m. sausio 29 d.) vietoj šios sistemos veikia dvi LITAS-RLS ir LITAS-MMS sistemos. Nuo š. m. lapkričio 19 d. pradėjo veiklą dar viena sistema LITAS-PHA, skirta vykdyti atsiskaitymus eurais. Tokia sistemų kaita verčia apmąstyti jų ekonominę naudą, ar patiriamos investicinės ir kitos išlaidos kuriant naujas sistemas atsipera per tokį trumpą sistemos veiklos laikotarpį; ar už tokį sistemų atsiradimą papildomai nesumoka jos dalyviai.

Galimybės

- ✓ **Veiklos testinumas (plačios veiklos galimybės).** Ši galimybė grindžiama tuo, kad naujos mokėjimo sistemos LITAS-RLS ir LITAS-MMS yra sukurtos buvusios mokėjimo sistemos LITAS aplinkoje. Panaudotas sistemų skaidymas atskirai vykdyti realaus laiko ir nustatyto laiko mokėjimo nurodymus

atitinka pasaulinėje mokėjimų rinkoje veikiančių sistemų praktiką, kai yra naudojamos dvi sistemos skirtingiems pavedimams vykdyti. Toks atskyrimas leidžia sistemoms efektyviau veikti ir pasinaudoti rinkos teikiamomis galimybėmis. Š. m. lapkričio 19 d. LITAS-RLS sistemos pagrindu veikianti sistema LITAS-PHA, skirta atsiskaitymams eurais, buvo tiesiogiai prijungta prie naujos kartos eurosistemos mokėjimo sistemos TARGET 2.

- ✓ **Nėra konkurencijos.** Dabar Lietuvos banko valdomos sistemos yra vienintelės tarpbankinės mokėjimo sistemos Lietuvoje. Ši savybė suteikia sistemos operatoriui monopolinių teisių ir užtikrina galimybę sistemoje taikyti griežtesnius reikalavimus dalyviams, taip pat sudaro sąlygas nustatyti dalyviams įkainius, kurie kuo greičiau kompensuotų operatoriaus panaudotas lėšas kuriant naujas sistemos veiklos galimybes ir stengiantis patenkinti rinkos dalyvių interesus.
- ✓ **Nauji rinkos segmentai.** Priėmus Mokėjimo paslaugų vidaus rinkoje direktyvą, kurioje bus įvesta nauja paslaugų teikėjų kategorija – mokėjimo įstaigos, atsiras naujų rinkos dalyvių, kurie taip pat galės vykdyti mokėjimo nurodymus. Taip atsiradusios mokėjimo įstaigos padidins mokėjimo sistemos dalyvių ratą ir Lietuvos banko valdomos sistemoms atsiras nauja erdvė teikti savo paslaugas.
- ✓ **Rinkos augimas.** Ši mokėjimo sistemos galimybė susijusi su prieš tai esančia – nauji rinkos segmentai. Pradėjus rinkoje veikti naujiems dalyviams, Lietuvos

bankui, kaip vieninteliame sistemų operatoriui, susidarys palankios sąlygos išplėsti savo teikiamų paslaugų ribas ir, pasinaudojus rinkos augimu, užimti dar didesnę jos dalį.

- ✓ **Įvaizdžio išskirtinumas.** Lietuvos bankas, būdamas šalies centriniu banku, kurio veikla per visus nepriklausomybės metus buvo veiksminga, turi išskirtiną įvaizdį rinkoje tiek nacionaliniu, tiek tarptautiniu lygmeniu. Mokėjimo sistemų priklausomybė bankui taip pat leidžia naudotis šiuo išskirtinumu ir užsitikrinti gerą reputaciją tarp sistemos esamų ir būsimų dalyvių.

Grėsmės

- ✓ **Mokėjimo sistemos (-ų) panaikinimas.** Akivaizdu, kad, Lietuvai įšvedus eurą, mokėjimo sistemos LITAS-RLS veikla bus nutraukta, nes ši sistema yra skirta vykdyti tik realaus laiko mokėjimo nurodymus litais. Taip pat yra neaiški sistemos LITAS-MMS ateitis. Šiuo metu eurosistemoje kuriama bendra mokėjimų eurais erdvė, kurios paskirtis – mažmeninių mokėjimų integravimas. Šis projektas ir verčia apmąstyti sistemos išlikimo galimybę, nes tik patys sistemos dalyviai nuspręs, ar jiems reikalinga Lietuvos banko valdoma mažmeninė mokėjimo sistema, ar jie pasirinks kitas šių mokėjimų vykdymo alternatyvas. Kol kas numatytos tik sistemos LITAS-PHA veiklos perspektyvos, nes ji įtraukta į sistemą TARGET 2 ir bus naudojama atsiskaitymams vykdyti eurais.
- ✓ **Nauji konkurentai.** Atsirandant naujų rinkos dalyvių ir kintant rinkos po-

reikiams, neišvengiama, kad Lietuvos banko valdomoms sistemoms atsirastų naujų konkurentų. Bankai, mokėjimo įstaigos ir kiti dalyviai gali įkurti privačias mokėjimo sistemas, gali atsirasti kitų mokėjimų atlikimo būdų arba dalyviai pradės naudoti kitus būdus mokėjimams įvykdyti.

- ✓ **Pakaitalų grėsmė.** Ši grėsmė susijusi su naujų konkurentų atsiradimu. Minėta, kad gali atsirasti ir įsitvirtinti nauji mokėjimo būdai, pradėti veikti privataus sektoriaus valdomos mokėjimo sistemos. Visi pakaitalai greičiausiai sukels neigiamų padarinių Lietuvos banko valdomoms sistemoms, atimdami iš jų dalį turimos rinkos. Tačiau atsiradusi konkurencija gali turėti ir teigiamą įtaką sistemos veiklai – naujoms paslaugoms atsirasti, paslaugų įkainiams mažėti, o tai skatins ieškoti galimybių kuo efektyviau išnaudoti turimus išteklius.
- ✓ **Didėjantis sistemos dalyvių spaudimas.** Mokėjimo sistemos teikiamų paslaugų vartotojai visada suinteresuoti gauti kokybiškas, bet pigias paslaugas. Toks dalyvių noras ne visada gali būti patenkinamas, nes, norėdamas teikti kokybiškas paslaugas, sistemos operatorius turi daug investuoti, o dėl to kyla teikiamų paslaugų kaina. Vis dėlto sistemos operatorius, norėdamas išlaikyti pozicijas rinkoje ir atsilaukti konkurenciniam spaudimui, bus priverstas dalį paslaugų finansuoti savo lėšomis.
- ✓ **Mokėjimo sistemos dalyvių poreikių kitimas.** Dalyvių poreikiai kinta daug greičiau, nei jų teikėjai geba pasiruošti juos teikti. Vienas iš bendrosios mokėjimų eurais erdvės kūrimo elementų

yra nuolatinis naujų paslaugų kūrimas klientams. Šis komponentas skatins dalyvius ieškoti kuo palankesnių sąlygų vykdyti naujas paslaugas. Tai, kad Lietuvos bankas, kaip sistemos LITAS-MMS operatorius, neturi aiškios pozicijos dėl minėtos sistemos ateities, verčia teigti, kad banko valdoma mokėjimo sistema gali susidurti su grėsme, kad negalės patenkinti visus sistemos dalyvių poreikių ir, jeigu atsiras naujų sistemos konkurentų, praras dalį dalyvių.

Atlikta mokėjimo sistemos LITAS SSGG analizė parodė, kad pagrindinės stiprybės yra sistemos veiklos atitiktis tarptautinei praktikai, maži paslaugų įkainiai, veiksminga rizikos valdymo sistema, pačios sistemos dominavimas rinkoje ir teikiamų paslaugų kokybė. Kaip pagrindinės silpnybės galėtų būti minimos viešai skelbiamos informacijos trūkumas, neaiški sistemos ateitis ir didelė sistemų kaita. Pagrindinės sistemos galimybės skiriamos tokios – veiklos tęstinumas, rinkos plėtra ir turimo įvaizdžio išskirtinumas. Esminės grėsmės, su kuriomis gali susidurti sistema LITAS (LITAS-RLS, LITAS-MMS), yra sistemos panaikinimas, galimi nauji konkurentai, rinkos dalyvių spaudimas.

Atsižvelgiant į sistemos vidaus išteklius (stiprybes), kurie užtikrintų sistemos turimų plėtos galimybių panaudojimą ir aplinkos grėsmes, keliančias pavojų dėl sistemos silpnybių, galima išskirti tam tikras mokėjimo sistemų tobulinimo Lietuvoje kryptis ir sistemų perspektyvas.

Viena iš mokėjimo sistemos strateginių kryptių galėtų būti susijusi su naujos *Mokėjimo paslaugų vidaus rinkoje direktyvos* priėmimu. Ši direktyva įtvirtins nauja

paslaugų teikėjų kategoriją, kurie, kaip ir veikiantys bankai, galės teikti mokėjimo paslaugas, tai padidins esančių sistemos dalyvių ratą. Mokėjimo sistemos operatorius, teikdamas paslaugas naujiems dalyviams, galės padidinti savo uždirbamas pajamas, naujų dalyvių atsiradimas išplės sistemos dalyvių skaičių ir turimą rinkos dalį. Ši galimybė taip pat padidins Lietuvos banko, kaip sistemos operatoriaus, įtaką šiame sektoriuje.

Kita sistemos veiklos perspektyva susijusi su turimu įvaizdžio išskirtinumu ir monopoline padėtimi rinkoje. Šios savybės ateities perspektyvoje sistemos operatoriumi padės konkuruoti rinkoje, jeigu net ir į rinką ateis nauji tokių paslaugų teikėjai. Turimas patikimas įvaizdis padės išlaikyti pozicijas rinkoje; turima rinkos monopolinė padėtis padės užsitikrinti senų dalyvių ištikimybę, o teikiamos kokybiškos paslaugos, net ir būnant monopolistu, padės išlaikyti minėtus senus dalyvius ir privilioti naujų.

Turima stipri rizikos valdymo sistema ir tarptautinių reikalavimų laikymasis užtikrins sistemos išlikimą net ir ekstremaliomis sąlygomis. Vienas iš išlikimo pavojų yra susijęs su finansinio sektoriaus globalizacija, universalumu, technologijų plėtra, o tai skatina finansų sektorių konsoliduotis, jungtis ir taip mažinti dalyvių skaičių. Dar viena iš sistemos strateginių kryptių yra susijusi su paties sistemos operatoriaus aiškia vizija, susijusia su valdomų sistemų ateitimi. Akivaizdu, kad, Lietuvai įsivedus eurą, mokėjimo sistemos LITAS-RLS baigtis aiški – ji nebeegzistuos. Jos veiklą perims nuo š. m. lapkričio 19 d. pradėdami darbą sistema LITAS-PHA, kuri įsilies į

TARGET 2 sistemą. Tačiau vis dar nėra aiški sistemos LITAS-MMS ateitis. Europos Sąjungoje siekiant sukurti bendrą mokėjimų eurais erdvę, Lietuva galėtų prie šio projekto prisidėti ir tobulinti savo turimą mažmeninių mokėjimų sistemą. Taip būtų aiški sistemos LITAS-MMS ateitis, jos būsimos veiklos gairės, tai užtikrintų ir prisidėtų prie Europos integracijos kuriant konkurencingą ir šiuolaikišką euro zonos mažmeninių mokėjimų rinką, kuri kartu užtikrintų aukštesnį paslaugų lygį, veiksmingesnius produktus ir pigesnius būdus mokėjimams atlikti.

Vertinant ne tik Lietuvoje veikiančių sistemų perspektyvas, bet ir kitose pasaulio rinkose egzistuojančias mokėjimo sistemas, remiantis Tarptautinių atsiskaitymų banko Mokėjimo ir atsiskaitymų sistemų komiteto parengtomis gairėmis, galima išskirti papildomas strategines sistemų plėtros kryptis. Pagrindinės plėtros kryptys yra susijusios su bankininkystės sistema, planavimu, institucine struktūra ir sistemų infrastruktūra.

Pirmoji plėtros kryptis bus susijusi su šalies centrinio banko vaidmeniu prisidedant prie efektyvios mokėjimo sistemos kūrimo. Ši kryptis taip pat siejama su viso bankininkystės sektoriaus bendradarbiavimu, nes pagrindiniai mokėjimo instrumentai, teikiamos paslaugos yra kuriamos pačių bankų, kurie tarpusavyje konkuruoja, bet vis dėlto reiktų, kad jie veiktų kaip vieninga visuma, kuri užtikrintų galutinių vartotojų pasitenkinimą.

Antroji plėtros kryptis – planavimas bus susijęs su pagrindinių sistemos dalių ir esminių veiksnių, lemiančių sistemos plėtrą, supratimu. Taip pat susikoncentra-

vimu ties visų sistemos dalyvių poreikiais ir pačios šalies ekonomikos galimybėmis. Galiausiai visos mokėjimo sistemos perspektyvos yra susijusios su strateginių sistemos veiklos prioritetų identifikavimu.

Trečioji kryptis siejama su pačia rinkos plėtra, reikės įtraukti suinteresuotus asmenis į diskusijas, taip pat bus užtikrintas veikmingas įvairių rinkos tarpininkų bendradarbiavimas. Taip sistemų perspektyvos susijusios ir su aiškios, išsamios ir teisėtos sistemos struktūros sukūrimu.

Ketvirtoji kryptis siejama su skirtingų sistemų, skirtų skirtingiems vartotojams, teikiamų kokybiškų paslaugų užtikrinimu. Mažmeninės mokėjimo sistemos turės būti lankstesnės ir labiau atsižvelgti į žmonių poreikius. Didelės vertės mokėjimo sistemos turės labiau rūpintis finansų rinkos poreikiais, užtikrinant sistemiškai svarbių mokėjimo nurodymų įvykdymą laiku, o ne vien technologine sistemos plėtra; vertybinių popierių sistemos plėtrą koordinuoti kartu su didelės vertės sistemos veikla. Galiausiai visų minėtų sistemų plėtra turės būti bendra, siekiant efektyviai valdyti sistemų dalyvių likvidumo poreikį bei pasireiškiančią atsiskaitymo riziką.

Informacinių technologijų plėtra, sistemos dalyvių ir vartotojų noras kuo greičiau ir mažesniais sąnaudomis atlikti reikiamus mokėjimo pavedimus gali pakeisti pačios sistemos apibrėžimą. *Bernard A. Lietaer* teigia, „kad vienas iš esminių mokėjimo sistemos strateginių pokyčių yra nustatyti, kad sistema būtų pervedama lėšų vertė, išreikšta ne vien tik kažkuria viena valiuta. Tai nereiškia, kad bus perleidžiama tik tam tikros valiutos vertės, tai reiškia, kad turės

būti naudojami mišrūs mokėjimai“ (B. A. Lietaer, 2002).

Išvados

1. Dažniausiai mokėjimo sistema yra apibrėžiama kaip lėšų pervedimo sistema, turinti formalią standartinę struktūrą ir bendrąsias mokėjimo operacijų tvarkymo, užskaitos ir (arba) atlikimo taisykles. Visos mokėjimo sistemos yra skirstomos į didelės vertės ir mažmeninės mokėjimo sistemas bei realaus laiko ir nustatyto laiko atsiskaitymų sistemas. Labiausiai paplitusios yra realaus laiko atsiskaitymo sistemos, nes jos iki minimalaus lygio sumažina kredito riziką.
2. Mokėjimo sistema Lietuvoje pradėjo savo veiklą atkūrus Nepriklausomybę. Per septyniolika metų ši sistema transformavosi į realaus laiko sistemą LITAS, kuri savo atliekamomis funkcijomis beveik neatsilieka nuo pasaulinių mokėjimo sistemų. Vėliau dėl siekio integruotis į euro sistemos mokėjimo sistemą TARGET 2, sistema nustojo veikti, tačiau jos aplinkoje pradėjo veikti dvi – LITAS-RLS ir LITAS-MMS – sistemos, o nuo 2007 m. pabaigos ėmė veikti LITAS-PHA, kuri yra skirta skubiems atsiskaitymams eurais vykdyti.
3. Per 2004–2006 m. laikotarpį sistemos LITAS veikla buvo sėkminga. Sistema atliktų operacijų vertė buvo daugiau nei tris kartus didesnė už Lietuvos BVP. Matomas žymus tiek mokėjimų kiekinė išraiška, tiek vertine išraiška augimas. Kumuliacinių kreivių analizė leidžia teigti, kad per nagrinėjamą laikotarpį nebuvo pastebėta didelių nuokrypių nuo „juodos“ tiesės, kurie galėtų sumažinti sistemos LITAS pasiekiamumą. Pastebimi tik skubių mokėjimo nurodymų susikaupimai darbo dienos pradžioje ir pabaigoje. Neskubių mokėjimų daugiausia pateikiama prieš jų kliringą, daugiau – prieš rytinį kliringą.
4. Mokėjimo sistemos LITAS (LITAS-RLS, LITAS-MMS) veiklą apibrėžiančiuose dokumentuose nustatytos ir sistemoje įdiegtos kredito ir likvidumo rizikos valdymo priemonės. Taip pat yra nustatyta sistemos operatoriaus ir sistemos dalyvių atsakomybė, susijusi su finansinės rizikos valdymo priemonėmis. Realaus laiko sistemos dalyviai nesusiduria su kredito rizika; patys sistemos dalyviai yra skatinami valdyti ir riboti likvidumo riziką.
5. Mokėjimo sistemos LITAS (LITAS-RLS, LITAS-MMS) atlikta SSGG analizė leido nustatyti pagrindines sistemos stiprybes: tai – sistemos veiklos atitiktis tarptautinei praktikai, taikomi maži paslaugų įkainiai, veiksminga rizikos valdymo sistema, pačios sistemos dominavimas rinkoje ir teikiamų paslaugų kokybė; silpnybės: viešai skelbiamos informacijos trūkumas, neaiški sistemos ateitis ir didelė sistemų kaita. Pagrindinės sistemos galimybės skiriamos tokios – veiklos tęstinumas, rinkos plėtra ir turimo įvaizdžio išskirtinumas. Esminės grėsmės, su kuriomis gali susidurti sistema: sistemos panaikinimas, galimi nauji konkurentai, rinkos dalyvių spaudimas.
6. Pagrindinės mokėjimo sistemos LITAS (LITAS-RLS, LITAS-MMS) plėtros kryptys yra susijusios su bankininkystės sistema, planavimu, institucine struktūra ir sistemų infrastruktūra.

7. Vertinant sistemos LITAS ateities perspektyvas, reikia skatinti sistemos operatorių teikti kuo daugiau informacijos apie sistemos veiklą: tai dar labiau padidintų sistemos patikimumą. Taip pat Lietuvos bankui derėtų apsispřesti dėl sistemos ateities perspektyvų. Siūloma

ateityje mažmeninių mokėjimų sistemos neatsisakyti, o kartu su ja jungtis prie euro zonoje kuriamos bendros mokėjimų eurais erdvės. Neutralizavus sistemos silpnynes, kartu sumažės ir išorės aplinkos kuriamų grėsmių, kurios gali pakenkti veiksmingai sistemų LITAS-RLS ir LITAS-MMS veiklai.

LITERATŪRA

1. Core principles for systemically important payment systems. (2006-10-20). Prieiga per internetą: <http://www.bis.org/publ/cps43.htm>

2. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva dėl mokėjimo paslaugų vidaus rinkoje ir iš dalies keičianti direktyvas 97/7/EB, 2002/12/EB ir 2002/65/EB. (2005). Briuselis, 2005 12 01, KOM(2005) 603 galutinis; 2005/0245 (COD).

3. General guidance for payment system development. (2005). Basel: Bank for International Settlements. 80 p.

4. Humphrey D. B. (1995). Payment systems: principles, practice, and improvements. Washington, World Bank. Technical paper No. 260, 118 p.

5. Kancerevyčius G. (2004). *Finansai ir investicijos*. Kaunas: Smaltijos leidykla, 880 p.

6. Lietaer B. A. (2002). The future of payment systems. Unisys 36 p.

7. Lietuvos banko valdybos nutarimas. (2004). „Dėl Lietuvos banko ir mokėjimo sistemos LITAS dalyvių dienos ir vienos nakties atpirkimo sandorių sudarymo ir vykdymo taisyklių patvirtinimo“, Nr. 86.

8. Lietuvos banko valdybos nutarimas (2007). „Dėl mokėjimo sistemos LITAS-RLS ir mažmeninių mokėjimų sistemos LITAS-MMS paslaugų įkainių apskaičiavimo tvarkos“, 2007 01 11, Nr. 1.

9. Lietuvos banko valdybos nutarimas (2001). „Dėl Lietuvos banko tarpbankinės lėšų pervedimo sistemos“, 2001 09 20, Nr. 149.

10. Lietuvos banko valdybos nutarimas (2006). „Dėl mažmeninių mokėjimų sistemos LITAS-MMS veiklos taisyklių“, 2006 12 28, Nr. 173.

11. Lietuvos banko valdybos nutarimas (2003). „Dėl mokėjimo sistemos LITAS“, 2003 12 11, Nr. 124.

12. Lietuvos banko valdybos nutarimas (2006). „Dėl mokėjimo sistemos LITAS-RLS veiklos taisyklių“, 2006 12 28, Nr. 173.

13. Lietuvos Respublikos mokėjimų įstatymas (2003). *Valstybės žinios*, Nr. 61-2753.

14. Lietuvos Respublikos atsiskaitymų baigtinumo mokėjimo ir vertybinių popierių atsiskaitymo sistemoje įstatymas (2003). *Valstybės žinios*, Nr. 61-2754.

15. Lietuvos Respublikos Lietuvos banko įstatymas (2004). *Valstybės žinios*, Nr. 28-869.

MOKĖJIMO SISTEMA LITAS: DABARTIS IR PERSPEKTYVA

Egidijus Bikas, Lina Novickytė

S a n t r a u k a

Mokėjimo sistemos – tai metodas, naudojamas atsiskaitymui arba kliringui atlikti. Jos reikalingos norint užtikrinti lėšų judėjimą pagal komercinių ir finansinių sandorių reikalavimus.

2004 m. sausio 19 d. Lietuvoje pradėjo veikti mokėjimo sistema LITAS, kurią valdo ir jos operatorius yra Lietuvos bankas. Mokėjimo sistema LITAS turi daug pranašumų, palyginti su prieš tai veikusia sis-

tema TARPANK. Ši sistema skirta mokėjimo nurodymams atlikti realiu ir nustatytu laiku. Sistemoje vykdomi kredito ir debeto pervedimai, įgyvendinta galimybė atsiskaityti už vertybinių popierių sandorius realiu ir nustatytu laiku laikantis vienaalokio lėšų ir vertybinių popierių pervedimo principo, sudarytos sąlygos kitoms mokėjimo sistemoms atsiskaityti per jų dalyvių sąskaitas Lietuvos banke. Sistemoje

LITAS yra nustatytos galimos rizikos (kredito, likvidumo, operacinė) bei taikomos pasireiškiančioms rizikoms valdyti naudojamos priemonės. Sėkmingas trejų metų mokėjimo sistemos LITAS darbas buvo sustabdytas 2007 m. sausio 28 d. nutraukus sistemos veiklą, o jos aplinkoje sukūrus dvi mokėjimo sistemas atsiskaitymams litais: LITAS-RLS ir LITAS-MMS. Šis sprendimas buvo susijęs su Lietuvos banko siekiu integruotis į euro zonos mokėjimo sistemą TARGET 2. Sistemoje LITAS-RLS yra vykdomi skubūs kredito pervedimai litais tarp sistemos dalyvių, atsiskaitymai už vertybinių popierių sandorius, galutinis mokėjimo sistemos LITAS-MMS atsiskaitymas.

Atlikus mokėjimo sistemos LITAS įvertinimas leidžia manyti, kad buvo pasirinkta teisinga nacionalinės mokėjimo sistemos transformacijos strategija, kuri palengvina tiek tarptautinius, tiek vietinius atsiskaitymus.

Straipsnyje pateikiama lyginamoji mokėjimo

sistemų analizė, taip pat Lietuvos banko informacija apie sistemoje atliktus mokėjimus, jų struktūrą ir įvykdytų mokėjimų skaičių atsižvelgiant į kiekvieno mėnesio mokėjimo nurodymų skaičiaus dienos vidurkių dinamiką, atliktų skubių ir neskubių mokėjimo nurodymų kumuliacinės kreivės.

Lietuvos mokėjimo sistemos LITAS SSGG analizė parodė, kad pagrindinės stiprybės yra sistemos veiklos atitiktis tarptautinei praktikai, taikomi maži paslaugų įkainiai, veiksminga rizikos valdymo sistema, pačios sistemos dominavimas rinkoje ir teikiamų paslaugų kokybė. Pagrindinės silpnybės – viešai skelbiamos informacijos trūkumas, neaiški sistemos ateitis ir didelė sistemų kaita. Galimybės – veiklos tęstinumas, rinkos plėtra ir turimo įvaizdžio išskirtinumas. Grėsmės – sistemos panaikinimas, galimi nauji konkurentai, rinkos dalyvių spaudimas.

Straipsnio pabaigoje pateikiamas išvados apie mokėjimo sistemą LITAS ir siūlymai, kurie galėtų pagerinti sistemos darbą ir saugumą.

THE LITAS PAYMENT SYSTEM: ITS PRESENT AND PROSPECTS

Egidijus Bikas, Lina Novickytė

S u m m a r y

The object of the article is the role of payment systems in interbank settlements and a set of the system activity refinement.

The LITAS payment system started its operation on 19 January 2004. LITAS is designed to process payment instructions in real time and at a designated time. The system processes credit and debit transfers. The Bank of Lithuania is the owner and the operator of the system. LITAS provides the cash leg of security transactions in real and at designated time following the DvP (*delivery versus payment*) principle. It also establishes a possibility for other payment systems to perform settlements through the accounts of their participants with the Bank of Lithuania. Various credit, liquidity and operational risk management measures are applied in the LITAS system.

The successful activity of the payment system LITAS was suspended on 28 January 2007. Two new payment systems – LITAS-RLS and LITAS-MMS – started operating on 29 January 2007. This decision was related with the aspiration of the Bank of Lithuania to integrate the new systems into the European payment system TARGET 2. The payment system LITAS-RLS was designed for the real-

time processing of payment orders in litas, initiated by its participants. It also offers conditions for the final settlement of ancillary systems. All participants of the system may initiate credit transfers. The LITAS-MMS payment system was designed for the processing of payment orders in litas initiated by its participants at a designated time. Although the LITAS-MMS system is oriented towards the retail payment market, it performs the function of a clearing house.

The SWOT analysis carried out by the LITAS payment system showed that the principal advantages of the system include its conformity to the international practice, low unit prices of services, an effective risk management system, domination of the system itself in the market and a high quality of services. Its imperfections include a lack of public information, unclear future of the system and a considerable variability. The most important potentials of the system include the continuity of operation, the growing market and the exclusivity of the image. The principal dangers that may menace the LITAS system include the liquidation of the system, possible new competitors, pressing of market participants.

The article presents a comparative analysis of the payment systems, Bank of Lithuania statistics information about payment transfers, their structure and dynamics, real time and designated time transfer cumulative curves, which helps to regulate the money flows in the payment system.

An analysis has shown that the operation of the

LITAS system was successful. This fact encourages stating that the direction of the activities chosen by the operator of the system was correct.

The article presents final remarks about the Lithuanian LITAS payment system and suggestions how to improve its activity and safety.

Įteikta 2008 m. vasario mėn.

Priimta spausdinti 2008 m. gegužės mėn.